

Chant liturgique arménien

Le répertoire des *charagan*

Les Charagan (Շարահան)

Un répertoire spécifique

- Plus de 1300 chants canoniques de différentes longueurs.
- Classifiés par genres, selon leur emplacement dans les Offices (*Benediction, Miserere, Magnificat*, etc.).
- Chaque charagan est classifié dans l'un des modes de l'oktoéchos.
- Chaque charagan est chanté dans un seul mode musical.
- La majorité des charagan peut être reconnu comme faisant partie de l'un des groupes de melodies-types d'un mode.
- Selon leurs fonctions, les charagan peuvent avoir des variantes de tempo.
- Les variantes des différentes traditions régionales sont aussi basées sur les mêmes melodies-types.

Les Charagan (Շարահան)

Un répertoire spécifique

- Plus de 1300 chants **canoniques** de différentes longueurs.
- Classifiés par **genres**, selon leur emplacement dans les **Offices** (*Benediction, Miserere, Magnificat*, etc.).
- Chaque charagan est classifié dans l'un des modes de l'**oktoéchos**.
- Chaque charagan est chanté dans un seul **mode musical**.
- La majorité des charagan peut être reconnu comme faisant partie de l'un des groupes de **melodies-types** d'un mode.
- Selon leurs fonctions, les charagan peuvent avoir des **variantes de tempo**.
- Les **variantes des différentes traditions régionales** sont aussi basées sur les mêmes melodies-types.

La genèse des Charagan

- L'étymologie du terme est controversée.
La tradition dit : *Char + agan* : agan : génitif de agn, d'où : *rangée de pierres précieuses*.
Adjarian dit : *Char+agan* : rangée + suffix
- L'apparition du terme.
Selon Adjarian, la trace écrite la plus ancienne date du XIe siècle.
Selon le P. Vartan Hatsouni, il est possible que le genre soit apparu au IXe siècle, sans toutefois s'appeler charagan.
Usage abondant du terme à partir du XIIe siècle
- Les listes d'auteurs pour les charagan apparaissent au XIIIe siècle : établissement de la tradition par écrit.
- Un seul chant du répertoire ancien a une histoire qui relate son origine : le charagan acrostiche des saintes Hripsimeank'.
Découverte des reliques par le catholicos Gomidas (fin VIe – début VIIe siècle ; histoire relatée par Guiragos de Kantzag au XIIIe siècle.

L'usage des charagan

- Emploi canonique dans les Offices • Bénédiction, Patrum, Magnificat, Miserere, etc.
- Les compilations — Բարդուղիմեոս • canoniques, repos des âmes, pénitence, rituels spéciaux
- Les chaînes pour la veille des fêtes — Նախատօնակ
- Repos des âmes — Հանգստեան
- Bénédiction des champs — Անդաստան
- Les charagan fixes • Livre des Heures et Livre des rituels (Մատուց), Offices spéciaux
- Procession — Թափօր
- Intercalés avec la psalmodie (Tierce de Grand jeudi, Dimanche des Rameaux)
- En fin d'Office (Pentecôte, Grand vendredi et samedi, Pâques, Fête de la Croix)

Les canons

Saghmossaran

(Le psautier)

L'origine du Livre d'Heures (Ժամագիրք)

Le Psautier (Սաղմոսագիրք)

La structure des huit canons

Psalmodie (Սաղմոս)

Cantique (Օրհնութիւն)

Supplication (Մաղթանք)

Prière (Ղօթք)

Litanie (Քարոզ)

Supplication (Մաղթանք)

Doxologie (Փառաբանուիւն)

La prière du Seigneur (Տէրունական աղօթք)

Les offices

Les Offices

- Office de Nuit — Գիշերային ժամ (lat. : Matines)
  - Office du Matin — Առաւօտեան ժամ (lat. : Laudes)
  - Office de l'Aube — Արեւազալի ժամ
  - Office de Troisième Heure — Երրորդ ժամ (lat. : Tierce)
  - Office de Sixième Heure — Վեցերորդ ժամ (lat. : Sexte)
  - Office de Neuvième Heure — Իններորդ ժամ (lat. : None)
  - Office du Soir — Երեկոյեան ժամ (lat. : Vêpres)
  - Office de la Paix — Խաղաղական ժամ
  - Office du Repos — Հանգստեան ժամ (lat. : Complies)
- Les jours de la Divine Liturgie (lat. Messe), les deux se suivent.
- Ղաչու ժամ (lat. Prandii–Heure Médiane)

L'octoéchos

Out' Tzayn

(Les Huit modes)

Organisation liturgique

Organisation musicale

Le rôle de l'Oktoéchos liturgique

- Organiser le calendrier

Calendrier des fêtes

Le mode du jour ((*ᾠδὴ καὶ ᾠδὴ*))

- Organiser le contenu

Le répertoire du jour

en complément du Livre d'Heures (*ᾠδὴ καὶ ᾠδὴ*)

L'Oktoéchos arménien

Liturgique. *Mode du jour*

Dimanche
des Pâques

Nouveau
dimanche

Semaine 0

Semaine 1

Semaine 2

Jour 1

Jour 2

Jour 3

Jour 4

Jour 5

Jour 6

Jour 7

Jour 8

1re

1er

2^e

2^e

3^e

3^e

4^e

4^e

Voix

Côté

Voix

Côté

Voix

Côté

Voix

Côté

ԱԶ

ԱԿ

ԲԶ

ԲԿ

ԳԶ

ԳԿ

ԴԶ

ԴԿ

Premier dimanche
du Grand Carême

Dimanche
des Pâques

Semaine 0

Semaine -7

Semaine -6

Semaine -5

Semaine -4

Semaine -3

Semaine -2

Semaine -1

Jour 1

4^e

4^e

3^e

3^e

2^e

2^e

1er

1re

Côté

Voix

Côté

Voix

Côté

Voix

Côté

Voix

ԴԿ

ԴԶ

ԳԿ

ԳԶ

ԲԿ

ԲԶ

ԱԿ

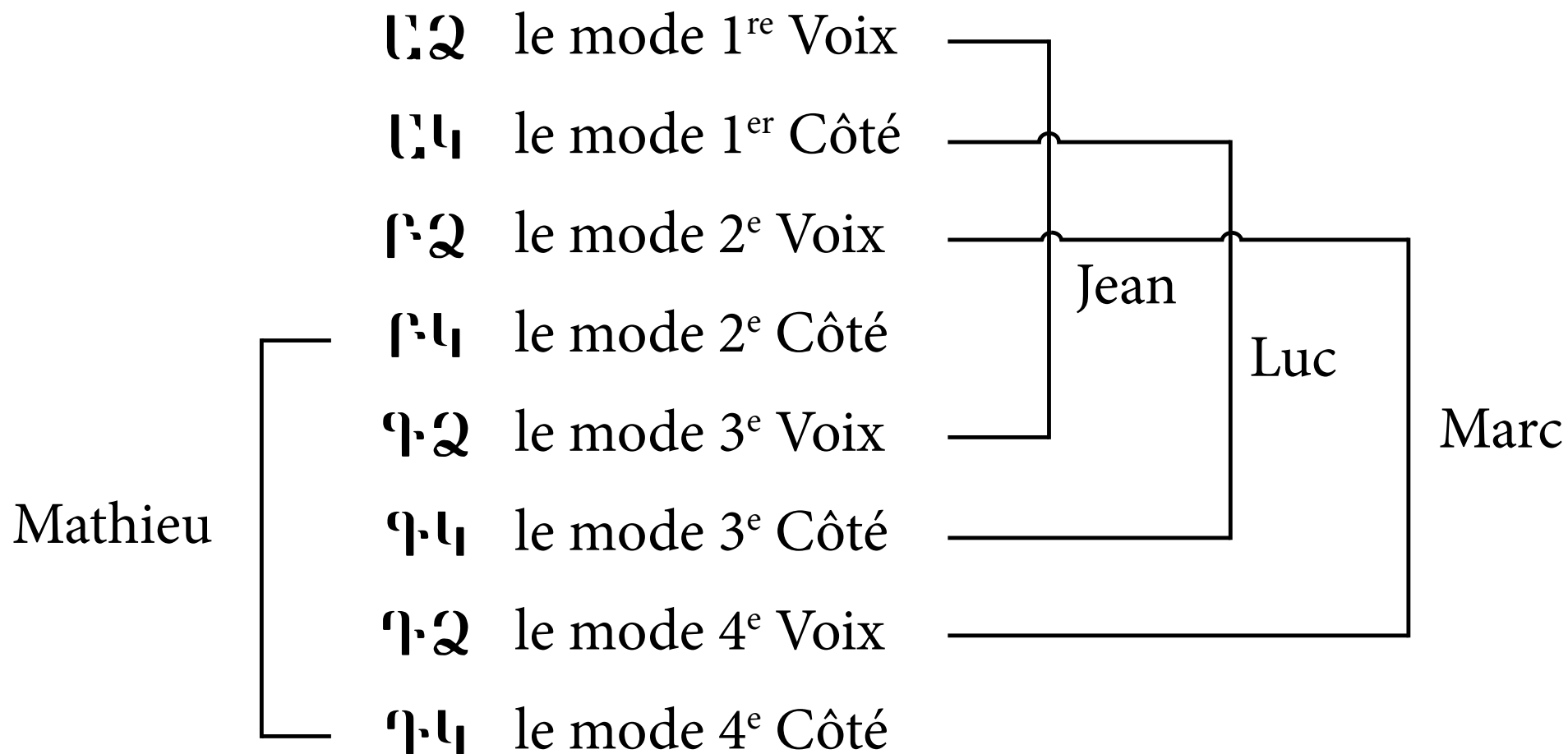
ԱԶ

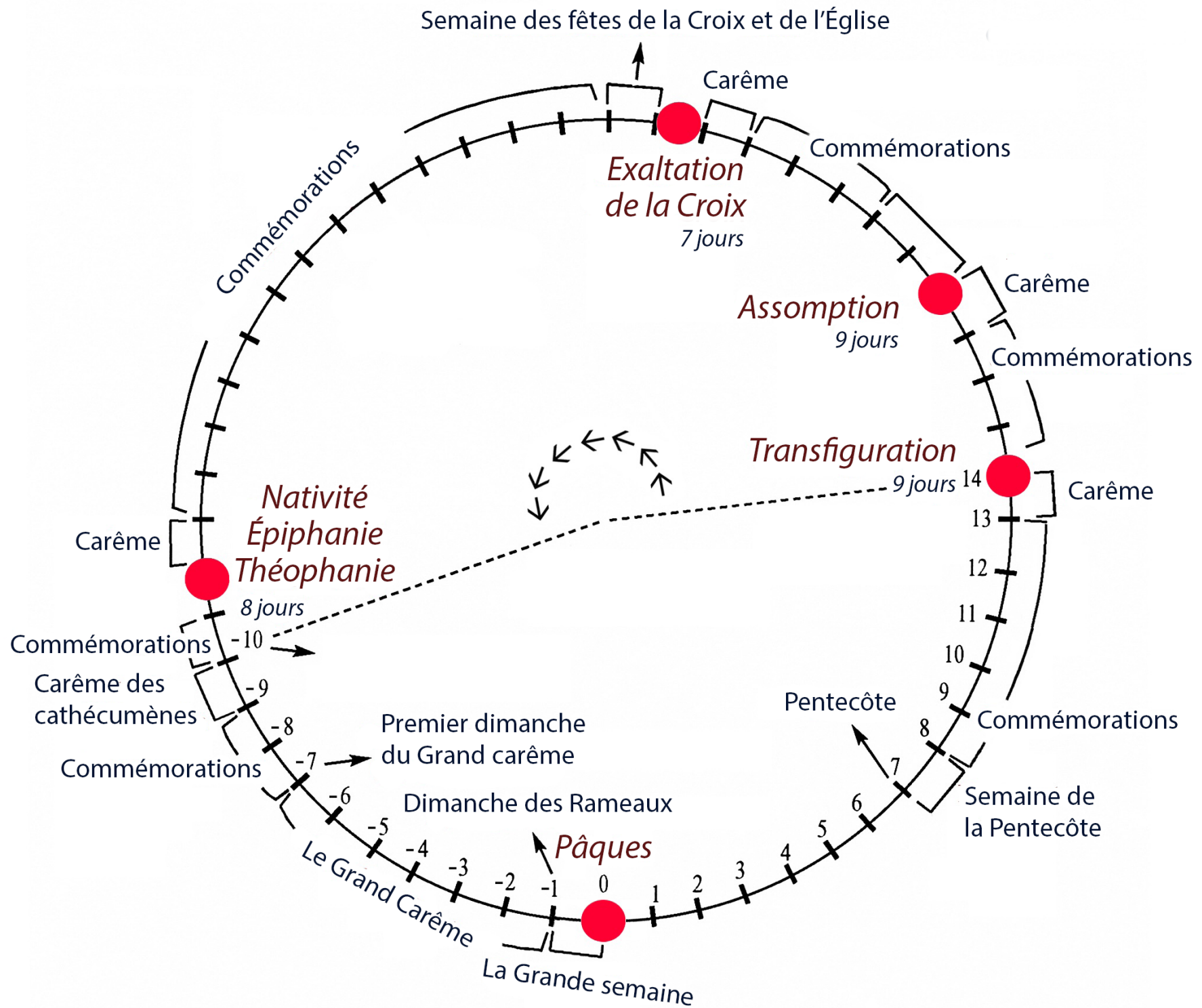

L'Oktoéchos arménien

Liturgique

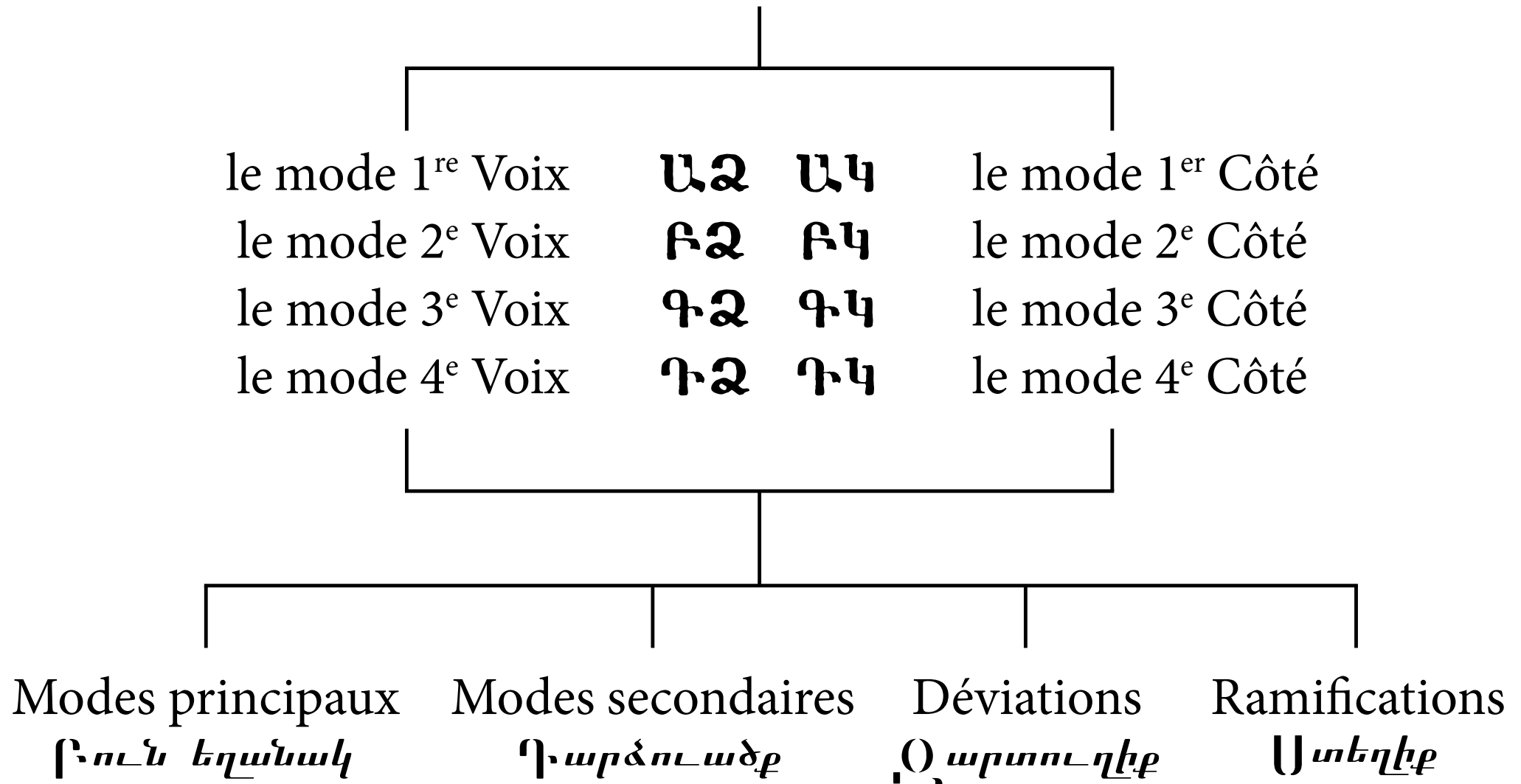
Lectures d'Évangile

L'Oktoéchos arménien

Musical

Le mode musical

Tzayn — Tzayneghanag

Tzayn (Չայն)

ἦχος (êkhos),
Grec moderne ἦχος

آواز (Pers. Âvâz)

Lat. Modus = manière.

Arm. Yéghanag (Եղանակ)

دستگاه Pers. Daštġâh

Établi, appareil > mus. “modèle” ou
“ensemble de directions”.

مقام Arabe Maqām

La place du marché.

La place où se tient le musicien.

Indian Grāma

1. Village, 2. Collection, 3. Échelle musicale.

Out'-Tzayn (Ութ-Չայն)

Oktoéchos

Ὀκτώηχος

Осмогласникъ

Slavon (Osmoglasnik). De óсмъ (osmĭ),
“huit” et гласъ (glasŭ) “voix, son”.

Հայեր

ήχος

آواز

Modus

دستگاه

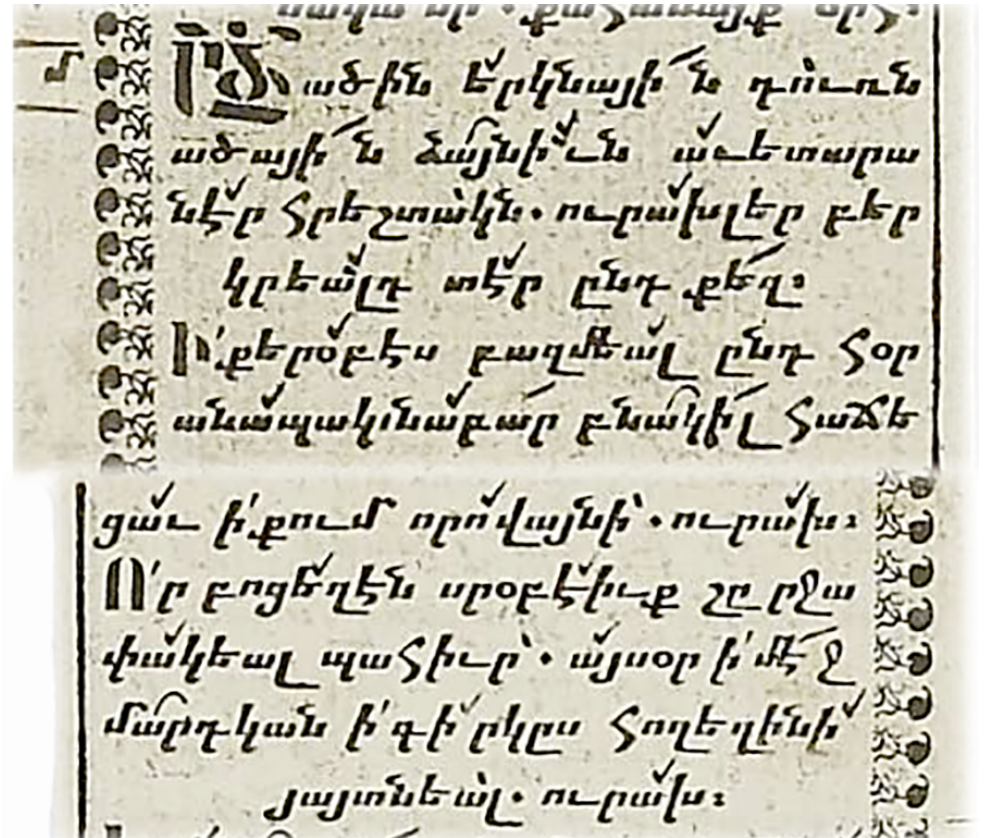
مقام

- Le système de sons : intervalles de base, intervalles composés.
- Les fonctions interchangeables des sons : degrés appel, finales, le bourdon, degrés variables, degrés dynamiques, etc.
- La relation entre les sons.
- Les mélodies-types.
[S^hպար] եղանակ – Iranian گوشه (gusheh)
- L'état émotionnel créé par les différentes combinaisons des sons.
- L'état d'âme du musicien au moment de l'émission des sons.

Exemple pour l'usage canonique d'un charagan

Charagan *Magnificat*, du canon du *Dimanche de la première chapelle* 3e dimanche à partir des Pâques (*dimanche vert*) *Chanté en deux chœurs*

- Commencement : première ligne de Luc 1:46-55
Mon âme exalte le Seigneur. Exulte mon esprit en Dieu mon Sauveur.
- Premier verset du charagan
- Première partie de la Doxologie
*Gloire au Père et au Fils
et au Saint-Esprit.*
- Deuxième verset du charagan
- Deuxième partie de la Doxologie
*Maintenant et toujours,
pour les siècles des siècles. Amen.*
- Troisième verset du charagan
avec formule de finale.

Les mélodies-types

Եւ լինէր հայկոցն ի ներսիս ասացել:
աննոր ընդ հարց յետ թեան. և
համարցոյ սբ հոգւոյն. ըզպատ
կերն ինքական խանութեան ընդ հողա
նիւթ բնութեանս. զոր զարդարեան
փառանք եղիոր խառն փափկութե:

Եւ յամբ հրէշտանք ի յերկնս. որ աս
խանան ընդ մարդկան. որք ի լեան ի յերկ
նից տանան եւ տնայաւար հն. ցընծացէք
այսամբ քն յարեան իմ եւեղոց:

Օ անձառելի լուսոյ մայր և
ըղբնակարան անըսկըղբնակից
որդւոյն . օրհնութեամբ մե
ծացողցանեմք :

Օ անհաս տրոնօրէնութեան
մայր . և զանձնաւոր տաճար
այ բանին . օրհնու :

Օ բոլորից փրկութեմ մայր .
որ զանտանելին էից իյարգան
դի եբարձ . ըղնաւ ամենեքեան
օրհնութեամբ մեծացու
ցանեմք :

Գ.

Օ ուլ մեղաց իմոց զիս անէկո
ծէ . որ ես նաւապետ բարի .
շնորհեա ինձ նաւահանգիստ
հայր ամենակալ :

Խորըք պատրանաց զիս կորու
սանեն . այլ դու նաւապետ բա
րի . շնոր . Ո՛ր միայն իշխանդես
թողուլ ըղմեղս . և ես աղաչեմ
ըղքեղ տր թող ինձ ըղմեղս իմ
հայր ամենակալ :

Ընծին Էրկնայի՛ն դուռն
ածայի՛ն ձայնի՛ն անետարա
նէր հրեշտակն . ուրախէր բեր
կրեալդ տէր ընդ քեզ :

Ի՛քերօբէս բաղմեալ ընդ հօր
անապակունաբար բնակիլ հաճե
ցաւ ի՛քում որովայնի՛ . ուրախ :

Ո՛ր բոցեղէն սրօբէիւք շըրջա
փակեալ պահիւր . այսօր ի՛մէջ
մարդկան ի՛գի՛րկըս հողեղինի
յայտնեալ . ուրախ :

La variation de tempo

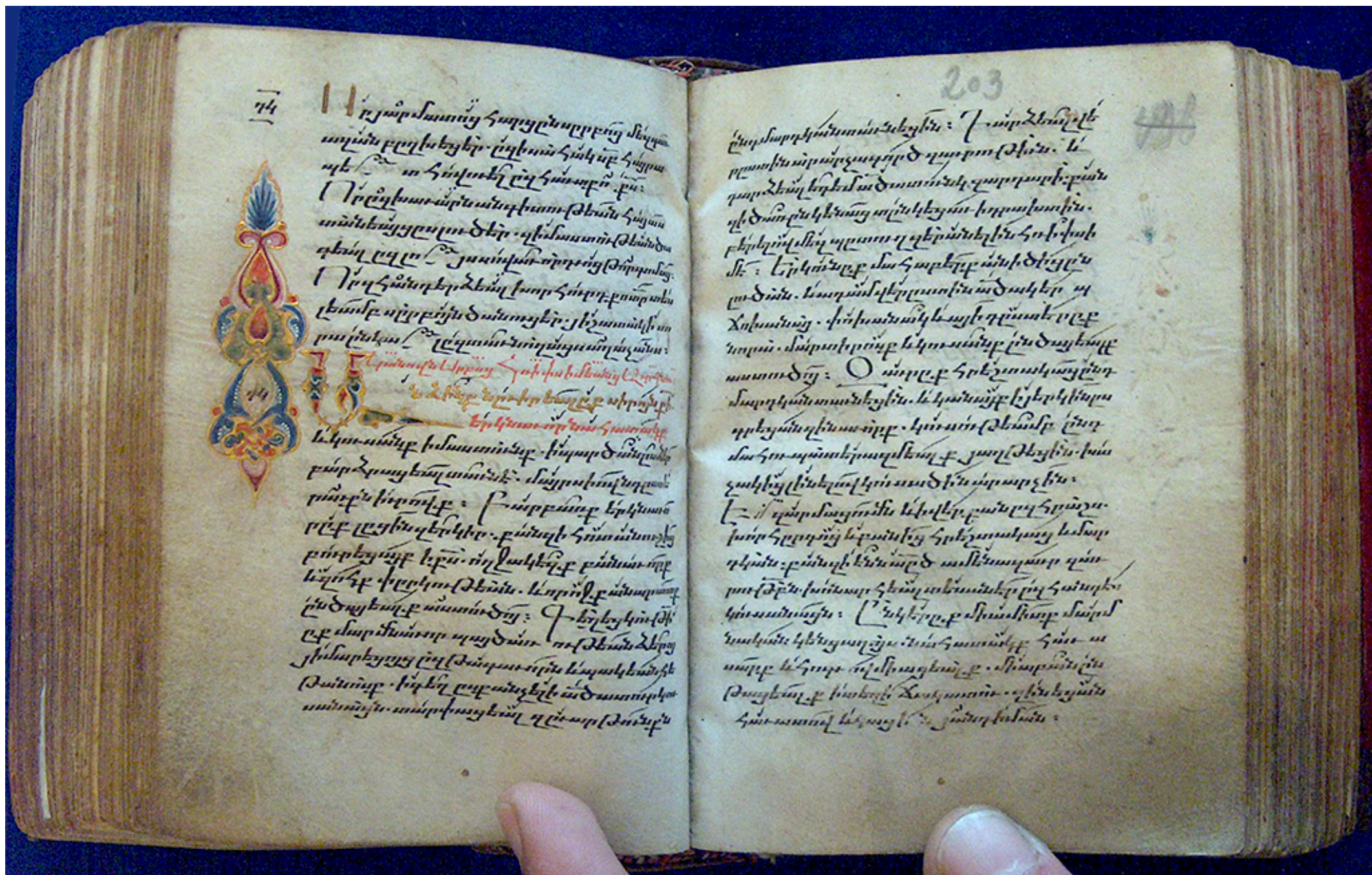

... րոպէս . ապա և և :
... Եւ յամբար կանգնեցաւ . աւանդան մը կըր
տու թեան . ի թողով թիւն մեղանց մերոց :
Եւ յամբար արն մեր . լիւանայր զոտա ա
շակերտանցն և պատուիրէր զանցամանէով :
Աի զմեռեալ ճեղքեղ քարք . մատնէր ոյեղիս
իմա՛հ և արտը յանշակերտանցդ :
Օ անլըւեալ պետրոսի . անհանրկերաւ
յով հաննէն հարցանէ թէ ով եցե :
Բանընդորանայ յս . արտմեցայ զիս
զանշակերտան և խոտովեցան մեռնէք եան :
... Եւ Լատարի . ԼԵՏԻ ...

Սորհարդ անձ ևս անցնելիս յայտ
աւոր յայտնեցաւ. հովիւքն երգեցին
հրեշտապետս. Կոտայնուս եւս իմ ան
խորհի: Տընաւ Կոտայնուս ի բեթղէիս
քաղաքի. որտեք մարդկանս անհնայե
լի վաւրն մեր մարմնացաւ:
Անբաւելի ներկնի և երկրի ի նաւն և ան
որորս պատեցաւ. ոչ մեկն ելովի հարե
լիս յայրին բազմեցաւ:

MS 1576 de Madénataran. Écrit en 1328 au couvent de Trazarg (Sis).

Ընդացան կորուսիք հաստաձիւ
աղեղանց. և արկար կանայք ընկան
ցանկնու. Թագաւոր ընկերացեալ
զանքու. Թք և փառաւ. Իմանուկ Եկո
սէն պարտեալ ամանէր: Եւ որովհետ
բնակու. Թեան անգրաց և աղանց ուղկա
րէի նստ մինս հասան. բանկի հասե
ալ Ի Թիկունս անկերեղ Թ աւ քառ Թինս.
Խորտակեանց յայտնապէս զգալունի
պատեղաւ: Ի վերայ միոյ պատուական
մարգարտի. Խաղացին զընծաղ զ
անենացն հեթանոսք. արեւմտոք յա
րեւելս ըն Թացեալ հասին քարոյն յայ
տնապէս ըզ չք. բնակ տեսու Թինս.
Լուան Թագաւորք և ըրցան խնդր Թք
որսալ յան ձնառի ն ըզգալունի մեծու
Թինս. պարգեւ իրերաց Խոստանացն
բանիք. և ծածուկ հընարիք քոյանալ
Իմանանց: Եւ որ հոգիք հոգեւորք Եւ
զու Թեանցը նշայաներ. և երկունք ք
փրկու Թեան անխարհ Զեպէին. բան
զեկանիք վերին հոսմանի նքաղցրաց
ալ Ի լուցի նի վերտաւ ըզգալունի քար

204
կու Թեան: Եւ անկոն անիւք անգրա
բաղունս. և մարդք մանկունք ըզհոն
պարանկը ծերոց. Իգիր կրսարբու Թե
անքաւ Թեց և պահոց. անձեցին հաւ ա
տու զարդացեալ քիքս: Լյանայք պա
տուականք քաղաքաւ և աղքատ. վաճա
ռականք ատաւք ան յայտնարարաին.
երին զան ձին ըզգրաւ ական ըն բաղմաց.
և եղե նի ըրկանք ան ծանաւ Թաղաար
հին: Զոհիսիմէ մեծ Խորհոյդ և ա
տու ն ցանկալի. ընտրեալ իրերկոն
և քառեալ ընդ հրեշտակս. եղեր արի
նակսրբու Թեան կոնսանաց վարդա
պետու Թինս արանց անդարոց:
Եւ զնրմանն կարաւ տին անենացն հո
գիք. միացեալ ըք սրբու Թեանք և ա
րոյնքի. զիմահո անք ձերոյ մեղ Զա
նապարհ հոգեցեք. երանել անենացն
մարդոյս տաճ: Եւ Եկալան ըք Զարա
նիք հոգեւոր հըմ տու Թեանք Թե
Թեալեոյն մարմնոյ և մարմնք սրլացե
ալք. ընդ երկայն անապարեզ ծովածուի
կենցաղոյս. ան զընան նաւ ելեք և հասեք

Le monde des sons

Չայնաշխարհ

● Ton majeur / Մեծ երկեակ (9/8)

● Ton mineur / Փոքր երկեակ (10/9)

◐ Demi-ton majeur ($\mp$ *apotome*) / Բնուղիղ մեծ կիսաձայն (16/15)

◑ Demi-ton majeur ($>$ *apotome*) / Բնուղիղ մեծագույն կիսաձայն (15/14)

◒ Demi-ton mineur (*limma*) / Պիթագորեան փոքր կիսաձայն (256/243)

◓ Tierce mineure / Փոքր երրեակ (7/6)

◑ Petite tierce mineure / Փոքրագույն երրեակ (32/27)

◐ Tierce moyenne / Միջակ երրեակ ($\approx \geq 6/5$)

● Tierce majeure naturelle / Բնական մեծ երրեակ (5/4)

● Grande tierce majeure / Մեծագույն երրեակ (81/64)

◆ Quarte naturelle / Բնական քառեակ (4/3)

Tétracorde pythagoricien / Պիթագորեան սեռ (4/3)

Tétracorde diatonique naturel / Բնուղիղ սեռ (4/3)

Tétracorde chromatique / Կորճային սեռ (4/3)

(Genre singulier / Եզակի սեռ (4/3))

◆ Quarte à tempérament égal / Հասարակագույն քառեակ ($2^{5/12} / (\sqrt{2})^{12}$)

Espèces du tétracorde pythagoricien (4/3)

Պիթագորեան սեռի տեսակներ

I.1 ● ● ◓

I.2 ● ◓ ●

I.3 ◓ ● ●

Espèces du tétracorde diatonique naturel (4/3)

Բնուղիղ սեռի տեսակներ

II.1 ● ● ◐

II.2 ● ◐ ●

II.3 ◐ ● ●

II.3b ● ◐ ●

II.4 ● ● ◐

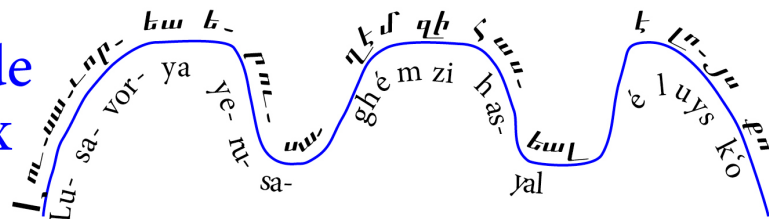
Espèces du tétracorde chromatique (4/3)

Հայնաւարր սեռի տեսակներ

III.1 ◑ ◓ ◐

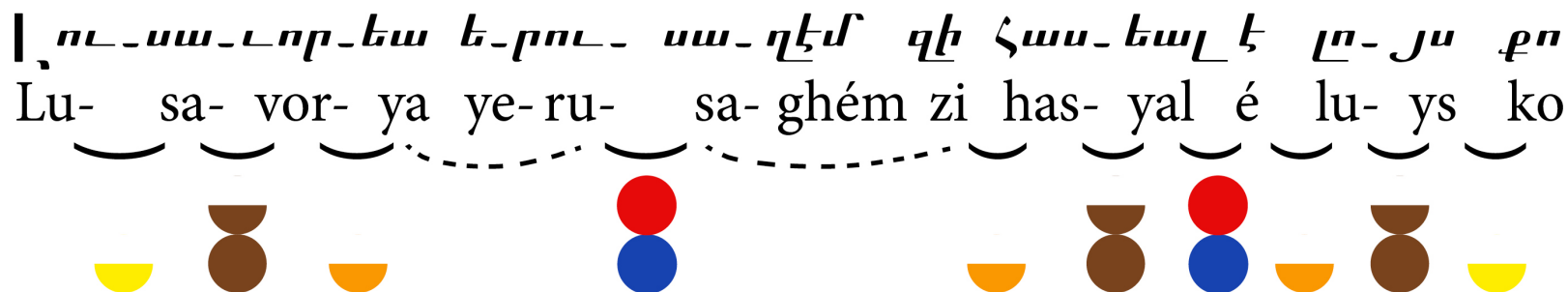
III.2 ◓ ◑ ◐

Le mode
3e Voix

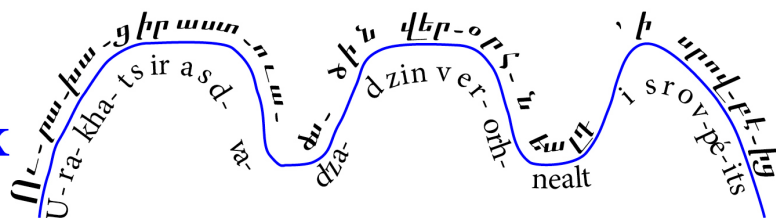

Ուսաւորեա՛մ երուսաղէմ՝ զի
Հասեալ է՛ լոյս քո .

ԴՁ Bourdon →

Le
mode
4e Voix

Ուրախացիր աստուածածին՝
վերօրհնեալդ՝ ի սրովբէից .

ԴՁ Bourdon →

La transmission

Apprentissage

Mémorisation

**Les chantres
apprentis de
l'église
Sainte-Trinité
d'Istanbul.
Les années 1970.**

Les chantres de l'église Saints-Archanges de Balat, Istanbul. Vers la fin du 19e siècle.

Césarée / Kayseri / Կեսարիա - 1929

La transmission par l'écrit

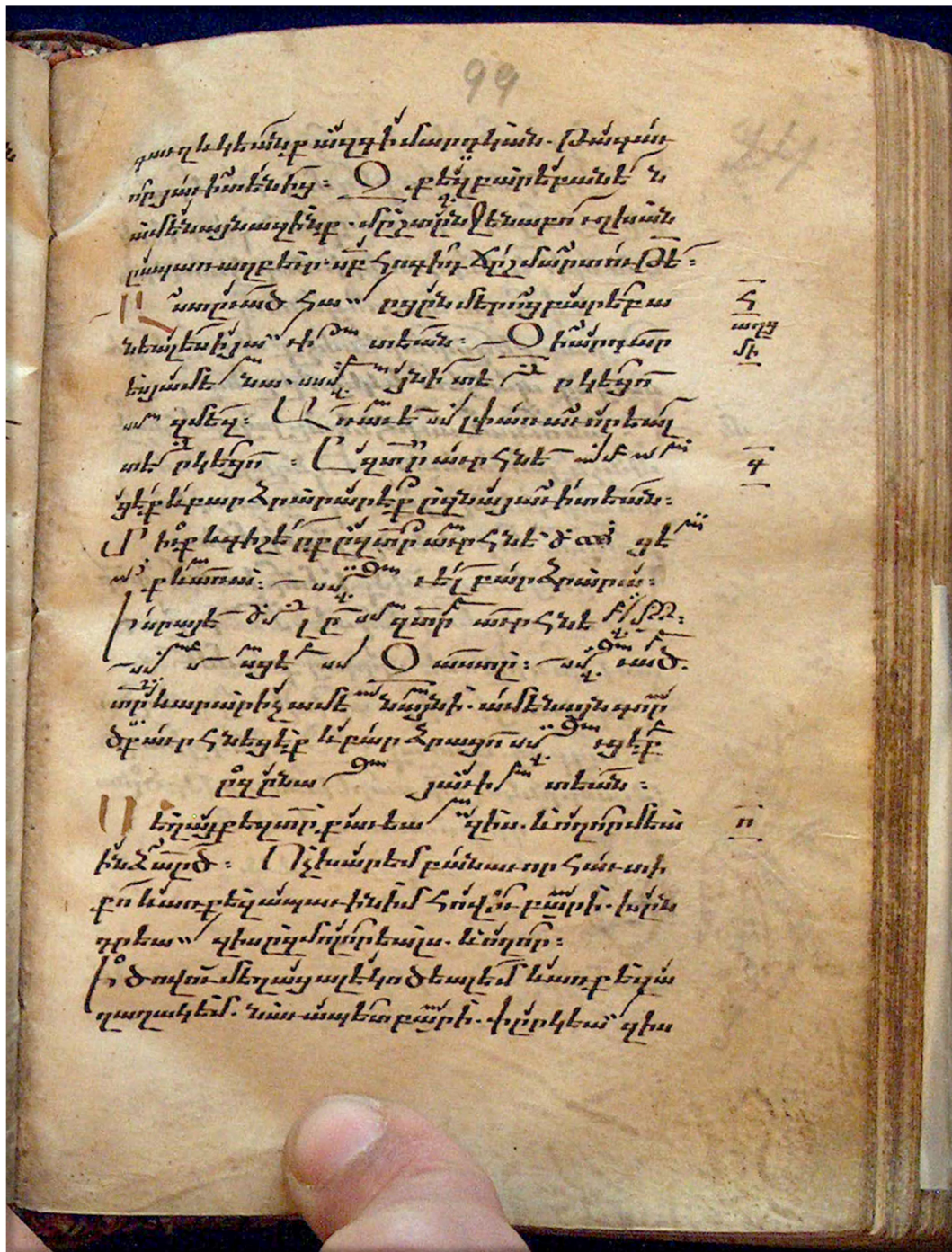
Les notations musicales :

la notation neumatique

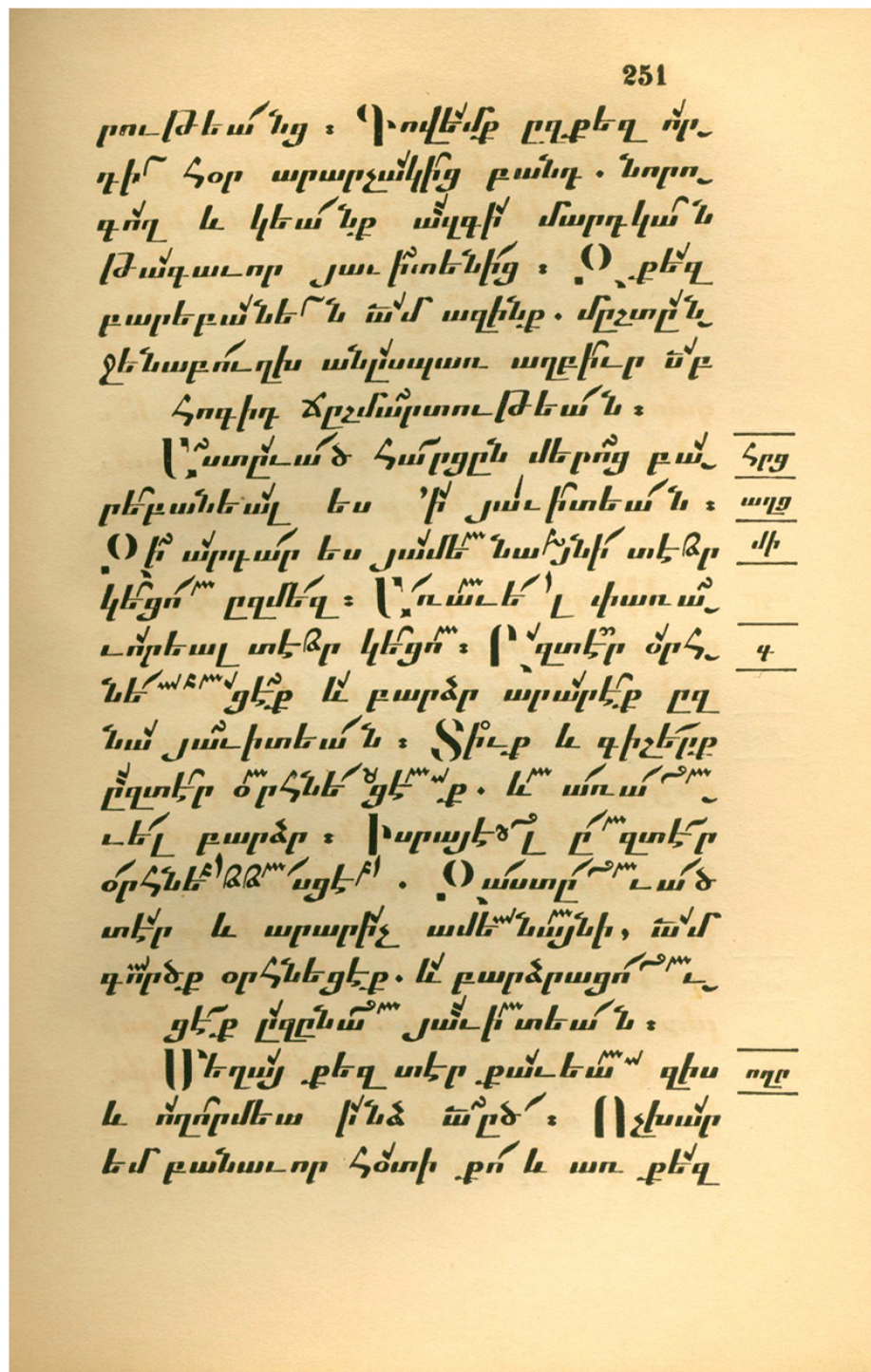
et

la notation moderne

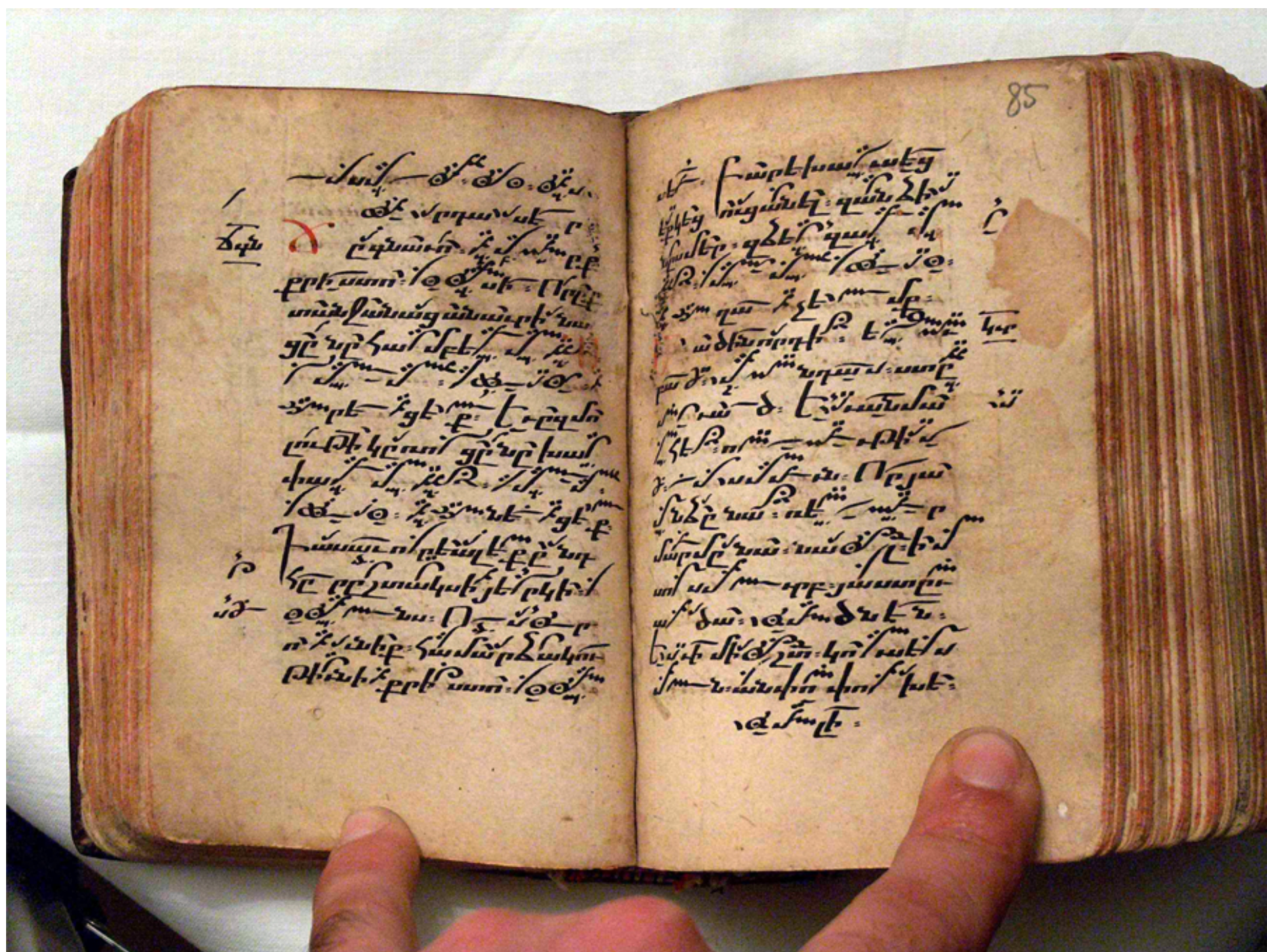

MS du 14e siècle

Imprimé. 1853

MS 755 de Madénataran. *Manrusum* (Étude minutieuse) du 15e siècle.
Copié à Avak Vank (Grand couvent, entre Erzenga et Gamakh).

Ամարը	Բարձր	Ուժը
Ա փ-ւ-ւ ✓ եկեա՛հ. փ ✓ նե-վա. փ = թիզ նե-վա.		
✓ շու-րի. ֆ շու-րի.		
Չ փէս հիսար. Շ հիսար.		
Բ Է ~ աշըրա՛ն. Է ~ հիւսէի՛նի. Է = թիզ հիւսէի՛նի.		
Յ շու-րի.		
Շ փէս աճէ՛մ. Շ աճէ՛մ. Շ թիզ աճէ՛մ.		
Գ վեր ~ առաք. Վ ~ է-վի՛ծ. Վ ~ թիզ է-վի՛ծ.		
Դ Կէ-վէշտ. Դ մահո՛ւռ. Դ թիզ մահո՛ւռ.		
Ծ քեհ. Բ աաստ. Բ Է կերտանի՛տ. Բ Է թիզ կերտանի՛տ.		
Ճ Զ զիբիւ-լէ. Զ շէհնազ. Զ թիզ շէհնազ.		
Է խոս ~ տիւկեա՛հ. Է ~ մուհաեէր. Է Է թիզ մուհաեէր.		
Շ զիւ-րտի. Շ զիւ-մպիւ-լէ. Շ թիզ զիւ-մպիւ-լէ.		
Ը ներ ~ սէկեա՛հ. Ը ~ թիզ սէկեա՛հ. Ը ~ թիզ սէկեա՛հ. Ը թիզ.		
Ճ Զ պուսէլիբ. Ճ թիզ պուսէլիբ. Ճ թիզ պուսէլիբ. Ը թիզ.		
Է մար Ը չարկեա՛հ. Է Ը թիզ չարկեա՛հ. Է Ը թիզ չարկեա՛հ. Է թիզ.		
Զ Դ հի ճազ. Զ թիզ հի ճազ.		

● Ton majeur / Մեծ երկեակ (9/8)

● Ton mineur / Փոքր երկեակ (10/9)

◐ Demi-ton majeur ($\mp$ *apotome*) / Բնուղիղ մեծ կիսաձայն (16/15)

◑ Demi-ton majeur ($>$ *apotome*) / Բնուղիղ մեծագույն կիսաձայն (15/14)

◒ Demi-ton mineur (*limma*) / Պիթագորեան փոքր կիսաձայն (256/243)

◓ Tierce mineure / Փոքր երրեակ (7/6)

◑ Petite tierce mineure / Փոքրագույն երրեակ (32/27)

● Tierce moyenne / Միջակ երրեակ ($\approx \geq 6/5$)

● Tierce majeure naturelle / Բնական մեծ երրեակ (5/4)

● Grande tierce majeure / Մեծագույն երրեակ (81/64)

◆ Quarte naturelle / Բնական քառեակ (4/3)

Tétracorde pythagoricien / Պիթագորեան սեռ (4/3)

Tétracorde diatonique naturel / Բնուղիղ սեռ (4/3)

Tétracorde chromatique / Կորճային սեռ (4/3)

(Genre singulier / Եզակի սեռ (4/3))

◆ Quarte à tempérament égal / Հասարակագույն քառեակ ($2^{5/12} / (\sqrt{2})^{12}$)

Espèces du tétracorde pythagoricien (4/3)

Պիթագորեան սեռի տեսակներ

I.1 ● ● ◓

I.2 ● ◓ ●

I.3 ◓ ● ●

Espèces du tétracorde diatonique naturel (4/3)

Բնուղիղ սեռի տեսակներ

II.1 ● ● ◐

II.2 ● ◐ ●

II.3 ◐ ● ●

II.3b ● ◐ ●

II.4 ● ● ◐

Espèces du tétracorde chromatique (4/3)

Հայնաւարր սեռի տեսակներ

III.1 ◑ ◓ ◐

III.2 ◓ ◑ ◐

**Les chantres
apprentis de
l'église
Sainte-Trinité
d'Istanbul.
Les années 1970.**

ԳԶ Լոյս լուսոյ մայր

Անձինք Փարիզ

ԲԶ Որ կամաւոր

Խորհուրդ մեծ-Ակն

ԲԶ Այսօր խնդրի

**Խորհուրդ մեծ
- Հ. Վրդանէս**

ԴԶ Մեծ. Ըզքեզ օրհնութեամբ

Անձինք 2019

Անձինք Հ. Վրդանէս